SANDRA BERNOTAITĖ. VIENĄ LEGENDĄ KURIANTI BENDRIJA (3)

Kai sakome, kad istorija vyksta, rutuliojasi, atsiveria mūsų akyse, prasilenkiame su tiesa. Istorija *nevyksta* mūsų akyse. Mūsų akyse vyksta dalykai, kuriuos dažniausiai nusakome kaip nors taip: „Viskas buvo tarsi netikra, man atrodė, kad patekau į filmą!“ Nūdien išgyvename įvykius, kurie jau šimtus kartų matyti ekranuose, saugioje aplinkoje, su laiminga atomazga. Patenkinę smalsumą fiktyviais pavojaus ir smurto vaizdiniais, tikrovėje negalime patikėti, kad laikome kruviną mirusios moters ranką, o šūvių garsas – ne įrašas, ir sprogimai futbolo stadione – ne sirgalių emocinė išraiška.

Tik paskui, kitą dieną, kai iš kūno pagaliau išeis panikos drebulio šalna, protas bandys surinkti tai, ką matė akys, surinkti ir sudėlioti į prasmingą paveikslą, priežasčių ir pasekmių grandinėlę. Mūsų sąmonė nuolat dirba, kad suteiktų prasmę beprasmybei, tvarką chaosui, todėl skubėdama pavadina *istorija* dalyką, kuris išties turėtų būti vadinamas dabartimi, esamuoju laiku arba, sekant rytų tradicija, *laiko lauku*, kuriame vienu metu, simultaniškai ar sinchroniškai vyksta atsitiktiniai dalykai.

Eglės Budvydytės performansas Melburne. 2015. Sandros Bernotaitės nuotrauka.

Kad ir kaip žiniasklaida („mūsų“ ar „jų“) stengtųsi kurti iš dabarties istoriją, atverti mums akis, turėtume būti nepatiklūs ir žiūrėti į dvi ar net daugiau pusių. Anot senovės graikų, „suprasti“ reiškia pažvelgti į pasaulį kito akimis, matyti skirtingu kampu, iš priešo perspektyvos – taip pat. Iš ten pat (Senovės Graikijos) atėjęs katarsio apibrėžimas – susitaikymas su tikrove. Sukurti, užrašyti ir tuo įamžinti istoriją – reiškia cikliniame kasdienybės (gamtos) judėjime rasti tiesiaeigę nepaprastų įvykių seką (žmogaus veiklą). Istorijos pasakojimas, taip pat, kaip ir poezija ar drama, graikams nebuvo tik pramoga ar informacijos perteikimas. Pasakojimo tikslas – sujaudinti auditoriją, sukrėsti atvaizdu, per kasdienybės mėgdžiojimą leisti žiūrovui susitaikyti su žiauria tikrovės tiesa.

Šv. Augustinas yra taręs, kad sielos vieta yra atmintis. Goethe yra apibūdinęs istoriją, kaip klaidos ir smurto mišinį. Kantas yra pastebėjęs, kad pažvelgus atgal į istorinių įvykių maišalynę, joje išryškėja fabula, procesas atrodo sąlygojamas „gamtinio tikslo“, o žmonės rodosi vedami „proto gijos“. Hegelis suvokė istoriją, kaip nepertraukiamą žmonijos dvasios raidą.

Hegelis istoriją taip pat laikė erdve, kurioje žmonės gali susitaikyti su tikrove. Tikrovės atsitikimai gali būti pavieniai ir nesusiję, tačiau nugrimzdę praeitin jie neišvengiamai veda prie įvykių sekos atradimo. Pažvelgę atgal, mes jau matome ne chaotiškų atsitiktinumų lauką, o fabulą – chronologišką įvykių grandinę, kuri gali būti perteikta aiškiu pasakojimu ar būti užrašyta.

Naratyvo tikslas – leisti pažvelgti į save iš šalies. Literatūros istorijoje (*story*) susitinka herojus ir antagonistinės jėgos (tai nebūtinai gyvi žmonės), kliūtys trukdo siekti tikslo ar net jį matyti, tačiau būtina jas nugalėti, o mirtis – nebūtinai herojaus pralaimėjimas. Raštiškos istorijos reikalauja sklandumo, logikos, priežastingumo, schemų. Kuo mažiau silogizmų, kuo daugiau kognityvinio rišlumo. Tik tuomet jos kalba į protą ir širdį, rezonuoja sąmonėje, suriša žmones, suteikia galimybę matyti „simultaniškus veiksmus homogeniškame tuščiame laike“ (Benedictas Andersonas), ar net pajusti bendros praeities pamatą.

Tačiau šitoks naratyvo procesas gali būti apsuktas, t. y. pradėtas iš kito galo. Tokiu atveju ne chaotiškoje realybėje randame dėsningumas, o į baigtinę schemą įguldome prasmingus veiksmus, sukeitę vietomis priežastis su pasekmėmis, tikslą – su prasme.

Anot Hannos Arendt, totalitarinės sistemos linkusios parodyti, kad veikiant nuosekliai kiekviena, net beprotiškiausia hipotezė gali tapti ne tik teisinga, bet ir realia. Kitaip tariant, labai norėdami, krūme pamatysime tigro kontūrus, o dar labiau pasistengę, sukelsime tokią paniką, kad tas išgalvotas tigras atneš tikrų aukų. Atsispyrus nuo pramanytos prielaidos, nuoseklus veiksmo procesas tęsis ir kurs pasaulį, kuriame toji prielaida taps akivaizdžia tiesa. Istoriją galima ne tik perrašyti, bet ir nukreipti, paversti ją ne praeities įvykių archyvu (prasmingu, įamžintu, pagerbtu), o ateities skaptavimo įrankiu.

Tam, kad dabartis iš „aklosios dėmės“ galėtų virsti rišliu naratyvu, reikia laiko atstumo, perspektyvos. Negalime pasakoti (nei subjektyviai, nei objektyviai) apie savo gyvenimo įvykius, kurie atsitiko visai neseniai. Apie mokyklos laikus atvirai kalbame tik praėjus dešimčiai ar dvidešimčiai metų, apie iširusius santykius imame rišliai mąstyti po gero dešimtmečio, literatai rašo vaikystės memuarus tik sulaukę garbaus amžiaus… Naratyvų atsiradimui reikia ne tik atminties, bet ir užmaršties, sako Andersonas, reikia tam tikros amnezijos. Atsitraukimo dėka atrandame tapatybės su savimi (ir savo praeitimi) pojūtį. Atpažįstame visumą iš kelių rinktinių detalių. Tai, kas nebeatsimenama – tarpai, užmaršties skylės,

užtemimai – gali būti sujungta, susiūta punktyrais, kitaip tariant, šiek tiek pramanyta. Taip istorija įgyja legendos bruožų. Legenda pagal savo apibrėžimą irgi turi istorijos bruožų – tai istorija, kurios faktai nėra patvirtinti.

Istorija, kaip žinome, gali būti melaginga, gali būti selektyvi. Bet ar tikrai istorija kartojasi? O gal mes patys „užsiprogramuojame“, tariame sau, kad atpažįstame ligos simptomus ir tuoj vėl ja sirgsime. Tuo pačiu tikime sėkmingu ligos įveikimu: juk sykį jau išgyvenome. Tiesa, išgyveno bendrinis žmogus, ne individai. Milijonai anonimų pražuvo, nespėję paliudyti savo tiesos, jiems nebuvo duota savo ranka įrašyti istorijos knygoje žodžio. Pasaulio istoriją rašo laimėtojai – gyvieji laimėtojai, ir dažniausiai tie, kurie tuo metu, kai vyko istorinis įvykis, gimę nebuvo. Maždaug nuo to amžiaus, kai atsirado akademinis istorijos dalykas (XVIII a.), išmokome kalbėti mirusiųjų vardu, patyrusiai aiškinti tai, ko jie net nežinojo. Bet niekas negali būti tikras, kad rytoj mūsų (gyvųjų) žodžiu kas nors tikės.

Ar propaganda yra tai, ką mums galvon įdeda (padiktuoja) tie, kurie valdo informaciją, o gal propaganda yra iliustracija to, kas jau esti mūsų galvose? Taip, kaip lakią genijaus frazę pripažįstame, nes „atpažįstame“ – todėl, kad ji talentingai išreiškia tai, kas ir taip jau sklandė ore. Kas, jeigu propaganda tėra „akių atvėrimas“ tam, kas jau buvo mumyse, tik dar neprabudę, dar tebuvo viena iš mūsų pusių, kuri, radusi pritarimą ir pastiprinimą, – juk skaitome ar klausome būdami tam tikroje, tai pačiai minčiai atsivėrusiųjų, minioje – staiga tampa dominuojančia ir išsiveržia… kartais „Marselietės“ giedojimu, kartais „kalašnikovo“ kulkų serija ar atominės bombos grybu. Mūsų vardu tie, kurie valdo informaciją, sutvarkys problemą – toks yra pažadas. (Papildoma sąlyga: ne už dyka.)

Istorija prieš mūsų akis neatsiveria. Istorija prieš mūsų akis užsiveria. Greičiausiai jos visai nėra, tos istorijos, lygiai taip pat, kaip dar nėra to mano romano, kurį išgyvenu šiandien, tačiau parašysiu po penkerių metų. Tai yra fikcija. Matome ją todėl, kad mums jos reikia. Sukalame schemą, atrenkame jai tinkančias detales, sudedame į schemos lentynėles ir kartais pamirštame abejoti. O juk visa, kas užrašyta, tučtuojau tampa melu. Tie, kurie šiandien „rašo istoriją“, žino šį dėsnį.

Sandra Bernotaitė

Pirmą straipsnio dalį rasite po šia nuoroda, o antrąją – po šia.